

Mira Miladinović-Zalaznik

GLEDALIŠKA KRITIKA V ČASOPISU »CARNIOLIA«

Referat na posvetovanju o nemški in slovenski kulturi na Slovenskem 30. 10. 1999 v Ljubljani

Pričujoče izvajanje o gledališki kritiki v časopisu »Carniolia« (fragmentarnosti se ne moremo izogniti) naj uvedemo z informacijami faktografske narave. Časopis je prvič izšel 1. maja 1838 z naslovom »Carniolia. Domovinski časopis in razvedrilni list za umetnost, gledališče in družabno življenje« (Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Theater und geselliges Leben).¹ Sprva ga je izdajal in urejal Leopold Kordes (1808–1879), tiskal pa Jožef Blaznik (1800–1872). Časopis je izhajal dvakrat na teden, vsakič v obliki polovične pole. Leopold Kordes, ki je bil tudi sam novinar, lirik, pripovednik in gledališki kritik, je v 102. št. II. letnika dal bralcem na znanje, da je s 1. majem 1840 »nadaljnje urejanje „Carniolie“ prostovoljno opustil.«² Na njegovo mesto je stopil Franz Hermannsthal (1799–1875), ki je naslov revije spremenil v »Carniolia. Domovinski časopis in razvedrilni list za umetnost, znanost in družabno življenje« (Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben).³ To funkcijo je opravljal do 28. aprila 1843, ko je izšla 104., poslednja številka V. letnika. Reforma časopisa, ki jo je v 103. št. istega letnika napovedal tiskar Blaznik, je zahtevala več časa, kakor je bilo predvideno. Načrtovali in napovedovali so, da bo izšla 1. junija, vendar je do tega prišlo šele po osemmesečnem premoru, 1. januarja 1844, in sicer brez ene same besede v opravičilo ali razlago. Redigiral jo je Leopold Kordes, luč sveta pa je ugledala pod naslovom »Carniolia. Časopis za umetnost, znanost in družabno življenje« (Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben).⁴ Brez sleherne obrazložitve je s 105. št. VI. letnika »Carniolia« prenehala izhajati.

Na tem mestu si privoščimo še krajši ekskurz o gledališki kritiki vobče. S tem pojmom merimo namreč na kritično obravnavanje odrskih izvedb, ki ga zasledimo zlasti v časopisju in tudi v bolj specializiranih publikacijah. V kontekstu presojanja gledaliških del, postavljenih na oder, se gledališka kritika ne poslužuje le literarnih kriterijev, temveč svoj predmet obravnava tudi v luči dramske in dramaturške vrednosti ter izpovedne moči. Seveda spektakelske funkcije ravno tako ne pušča v nemar, saj je kritično naravnana do mizanscene, zasedbe vlog, scenografije, režije in igralske interpretacije teksta. S tem v zvezi se zdi še posebno pomembna ravno umetnost podajanja besedila, pa naj gre za individualno ali kolektivno igro. V našem eseju bomo pokazali, da v 19. stoletju nalog gledališke kritike niso razumeli dosti drugače, kakor jih razumemo danes.

V uvodu smo nakazali, da se je »Carniolia« že na samem začetku deklarirala kot razvedrilni list – za gledališče. V skladu s tem je prva številka na 4. strani priobčila krajši, anonimni prispevek z naslovom »Gledališče«, v katerem beremo:

»Am 7. April wurde die hiesige ständische Schaubühne mit dem Preis-Lustspiele: Die Vor-mundschaft von Gerle und Uffo Horn, für die diesjährige Sommersaison geschlossen. Dem Vernehmen nach hat der Herr Director Funk den Contrakt für das künftige Jahr wieder erneuert, und soll bedacht seyn, bei der Wiedereröffnung des Theaters (beiläufig um den 20. September herum) uns mit neuengagierten Mitgliedern sowohl für die Oper als fürs Schauspiel zu überraschen.«⁵

¹ Carniolia, I. letnik, št. 1, 1. 5. 1838, str. 1.² Carniolia, II. letnik, št. 102, 20. 4. 1840, str. 424.³ Carniolia, III. letnik, št. 1, 1. 5. 1840, str. 1.⁴ Carniolia, VI. letnik, št. 1, 1. 1. 1844, str. 1.⁵ ib., str. 4.

Temu primerno so v Carniolii vse do 17. septembra 1838 obravnavali le glasbene in pantomimične prireditve ter objavljali krajše novice o domači in tuji drami in operi. Očitno je, da informacije tovrstne narave niso mogle spodobno zajeti celotnega gledališkega dogajanja, kakor je ravno tako očitno, da so se avtorji z gledališko kritiko ukvarjali tudi teoretično. Značilen je denimo članek Leopolda Ledeniga »O gledališki kritiki v Ljubljani« (Von der Theaterkritik in Laibach). Sedemdeset let po izidu »Hamburške dramaturgije« (1768/69) Gottholda Ephraima Lessinga (1729–1781) se avtor prispevka ukvarja z vprašanjem, kakšna je gledališka kritika v specifičnem okolju, kakršne so majhne provincialne prestolnice, in seveda, ali je v takšni malomestni ozkosti njena eksistenca sploh upravičena:

»Mehrals schon ist die Frage aufgeworfen worden, ob es wohl dem Zwecke entspreche, in kleineren Provinz-Hauptstädten, wie Laibach Theater-Recensionen zu schreiben un zu veröffentlichen? Nicht selten fiel die Antwort auf diese Frage verneinend aus. Und fürwahr, es läßt sich zur Begründung einer solchen Ansicht nicht Unerhebliches anführen, als z.B. der Umstand, daß in Laibach der Theater-Curs nicht perennirend ist, sondern in der Regel nur von der Mitte Septembers bis zum nächsten Palmsonntage wahret.«⁶

Če se strinjamo z Ledenigom, češ da imata v provinci tako negativna kot pozitivna kritika gledališke uprizoritve dejanski vpliv na obisk predstav, ki ga ne gre podcenjevati, saj sodbe občinstva od kritik niso neodvisne, potem nalogam kritike, kot jih Ledenig v razsvetljenskem duhu razume in formulira v »Carniolii«, ne pripisujemo dovolj velikega pomena:

»Werfen wir einmal einen Blick auf die Tendenz der Einführung der Kritik überhaupt! Sie kann keine andere seyn, als einerseits: die Förderung der Kunst durch die Bildung ihrer Jünger, und andererseits die möglichste Sicherung des Kustgenußes für das Theaterpublikum.«⁷

Kajti, kot Ledenig poudarja o kritiki na nekem drugem mestu:

». . . Sie beurtheilet die neuen Erscheinungen mit Rücksicht auf die vielfältigen Nuancen der Kunst, die sich bald in dieser, bald in jener Form dargibt, in jeder aber den Parnaß zu erklimmen berufen ist, so nur hiebei die normativen Regeln der Kunst nicht verletzt werden.«⁸

Gre za zahteve, ki jih je glede gledališke kritike v svoji »Napovedi Hamburške dramaturgije« formuliral že Lessing in ki so do določene mere svojo veljavo ohranile vse do danes.

V skladu z nalogami gledališke kritike se številni članki in obvestila, ki se ukvarjajo z gledališčem naploh in so objavljeni v prvem pa tudi v vseh drugih letnikih »Carniolie«, lotevajo tako opere kot drame, seznanjajo bralca z gledališkim programom in njegovo kakovostjo, z dosežki igralcev, pevcev, glasbenikov in pantomimikov. Zato nas še dandanes »Carniolia« informira o tedanjih gledaliških tendencah in okusu. Iz časopisa pa se da tudi razbrati, ali vzdrži slovita teza, ki med drugim tudi tu najde svojo potrditev, da so v 19. stoletju čislali, brali, zlasti pa uprizarjali čisto druge avtorje, kakor jih danes razumemo in vrednotimo kot največje tedanje časa.

O dobršni meri svetovljanskosti, ki je značilna za redakcijo »Carniolie«, o tem torej, da ta ni bila le samozadostna in provincialna, pričajo poročila o gledališkem dogajanju v Trstu, Pragi, Pešti, Celovcu in na Dunaju. Zato se torej samo po sebi razume, da dr. Romer poroča o gostovanju »igralskega ansambla iz Celovca«⁹ z veseloigro v petih dejanjih »Pokrovitelji« (Die Gönnerschaften). Ljubljansko občinstvo je lahko v živo primerjalo domačo gledališko produkcijo s to, ki je prispela iz bližnjega mesta. Ne le to: kot v eni svojih izjav v »Carniolii« ugotavlja prizadevni Leopold Kordesch, je bila Ljubljana dejansko orientirana na glavno mesto oziroma prestolnico:

»Das Repertoire unsers seit dem Abgange der Sängergesellschaft erst eigentlich ins Leben getretenen Schauspiels muß in der That vortrefflich genannt werden, in dem uns beinahe nur Stücke der jüngsten Zeit, die das Repertoire des k.k. Hofburgtheaters zu Wien schmücken, vorgeführt werden.«¹⁰

Prispevki II. letnika »Carniolie«, ki se ukvarjajo z gledališko produkcijo v Ljubljani, Celovcu, Trstu, Gradcu in na Dunaju, se na splošno ne razlikujejo od tovrstnih prispevkov,

⁶ ib. št. 47, 8. 10. 1838, str. 188.

⁷ ib., št. 49, 15. 10. 1838, str. 196.

⁸ Gotthold Ephraim Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*. V: *Gesammelte Werke in zehn Bänden*, Bd. 6, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar 1968, str. 7–10.

⁹ Carniolia, I. letnik, št. 84, 15. 2. 1839, str. 336.

¹⁰ ib., št. 86, 22. 2. 1839, str. 344.

ki jih najdemo v I. letniku. Obrisi gledališke kritike, z njenimi cilji vred, so se v teh tekstih izpolnili. o čemer priča tudi članek Leopolda Kordescha »Kar zadeva naše letošnje referate o gledališču« (Unsere diesjährigen Theater-Referate betreffend). Dobra gledališka kritika mora zato, tudi tokrat popolnoma v smislu razsvetljenca Lessinga,

»... ohne partheiische Seitenblicke mit der Wahrheit stets auf der geraden Bahn vorwärts schreiten. wenn sie sich sowohl des Vertrauens von Seite des Publikums, als der Achtung des Künstlers versichern will. Nur so übt sie nicht nur auf den guten Geschmack des Publikums einen wesentlichen Einfluß, sondern belehrt und eifert den schüchternen Kunstjünger auf, wie sie dem Talente und Fleiße des Künstlers Gerechtigkeit und Anerkennung angedeihen läßt, und vermag auf diese Art sehr viel zum Gelingen eines theatralischen Unternehmens beizutragen.«¹¹

Da bi bila gledališka kritika lahko kos po našem mnenju precej visoko zastavljenim ciljem in optimističnim zahtevam, ki so bile naslovljene nanjo, je bila primorana vzeti v zakup določene predpogoje:

»Allein die unpartheiische Kritik kann sich nur da in der gehörigen Mitte behaupten, kann nur da zum Frommen des Ganzen dienlich seyn, wo die ausübenden Kräfte des Künstlerpersonals schon in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen, daß sie gleich einem Uhrwerke wirksam in das Ganze eingreifen können.«¹²

Če ti pogoji niso izpolnjeni, je treba kritiko opustiti vse dotlej, »... bis der Einklang unter den sich einander noch fremden Mitgliedern unsers diesjährigen Theaters hergestellt seyn wird.«¹³

Tem pismenim ugotovitvam v »Carniolii« sledijo dejstva: V celotnem II. letniku je objavljena ena sama gledališka kritika, ki jo je o neki operni predstavi spisal Leopold Ledening. Informacije o siceršnji domači in tudi gledališki produkciji se v »Carniolii« pojavljajo le v obliki krajših obvestil. Dolgotrajna odsotnost gledališke kritike je gotovo bodla v oči, saj se je Leopold Kordesch čutil obvezanega, da se je do tega problema ponovno opredelil 17. aprila 1840:

»Wir haben bereits ... offen gesagt, daß die unpartheiische Kritik über Bühnenleistungen sich nur da in der gehörigen Mitte behaupten könne und zum Frommen des Ganzen dienlich seyn mag, wo die ausübenden Kräfte des Künstlerpersonals in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen, und daß sie, so lang dies nicht zu Stande gekommen, offenbar entweder zum Nachtheile des Schauspiel-Directors und seines Personals oder theaterbesuchenden Publikums, nämlich gegen die Bewahrung des guten Geschmacks ausfallen müsse. Wir haben damals, um weder dem einen, noch dem andern Theile zu nahe zu treten, für das Beste erachtet, die Referate über das diesjährige Theater auf so lange einzustellen, bis der Einklang und das Ineinandergreifen unter den Mitgliedern des Glöggl'schen Theaterpersonals hergestellt seyn würde. Allein dieser Zeitpunkt, dieser sehnlich erwartete Zeitpunkt -- er ist während der ganzen Dauer der Theatersaison leider nicht eingetroffen ...«¹⁴

V kar nekaj številkah »Carniolie« je svoja esejistična, do določene mere tudi teoretična izvajanja o gledališču in gledališki kritiki priobčil W. A. Gerle. Prvo poglavje njegovih razmišljanj so natisnili v 64. št. II. letnika, kjer pravi, da se mora gledališka kritika poleg »poštenosti in nepristranosti« (Redlichkeit und Unpartheilichkeit) zavzemati tudi za »Geschmack und Reife des Urtheils.«¹⁵ V tej točki se strinja s svojima kritičkima kolegoma Kordeschom in Ledeningom. Za razliko od njiju vidi nevarnost neobjektivne kritike tudi pri recenzentih, ki ju ona nikoli nista postavljala pod vprašaj. To plat celotne zadeve Gerle komentira: »Wer dich am schärfsten recensiert? -- Der Dilettant der resignirt.«¹⁶ Omejeni gledališki pisci in podkupljeni recenzenti po njegovem mnenju niso sposobni spodobno opravljati svojega dela. Kot vidimo, je Gerle edini sodelavec »Carniolie«, ki se mu dostojanstvo, integriteta in objektivnost kritikov ne zdijo nedotakljivi, o čemer je v tem časopisu pisal v nesprevrnjeni obliki.

Drugo poglavje svojega izvajanja posveča pantomimi, v tretjem, ki je po daljšem premoru izšlo šele 14. 2. 1840, pa piše o »pomenu pritrjevanja, aplavdiranja in pozivanja

¹¹ Carniolia, II. letnik, št. 44, 30. 9. 1839, str. 176.

¹² ib.

¹³ ib.

¹⁴ ib., št. 101, 17. 4. 1840, str. 420.

¹⁵ ib., št. 101, 17. 4. 1840, str. 420.

¹⁶ ib., št. 65, 13. 12. 1839, str. 260.

igralcev pred zaveso kot tuzemski nagradi umetniku»¹⁷ V naslednji številki se loti natančnejšega pretresa vrst pritrjevanja in pomena, ki ga imajo te za umetnika. V zadnjem nadaljevanju svojega sestavka, ki se ukvarja s položajem gledališča nasploh, je v ospredju bolj ali manj prisotni umetnik v igralcu:

»Der Schauspieler, welcher auf den Namen Künstler im höheren und edleren Sinne des Wortes Anspruch machen will, muß nicht allein von der Natur mit den günstigsten geistigen und körperlichen Gaben ausgerüstet seyn, sondern dieselben durch eine vielseitige, harmonische Ausbildung erhöht und gekräftigt haben.«¹⁸

Gerle poudarja, da si sme predikat umetnika lastiti le tisti igralec, ki ni obdarjen le s talentom, temveč tudi ustrezno funkcionira kot figura, ima lep, zvaneč glas, dobro mimiko in gestikulacijo ter zmožnost urnega opazovanja in interpretacije. Potrebno je tudi široko znanje s področja filozofije, svetovne in umetnostne zgodovine, kot tudi obvladanje plesa, jahanja in borilnih veščin. Igralec naj bo skratka univerzalen človek.

V III. letniku »Carniolie« (1. 5. 1840–30. 4. 1841) se praksa II. letnika ni ponovila. Po prekinitvi, ki se je vlekla od cvetne nedelje do srede septembra, so v 40. št. natisnili »Prolog k otvoritvi stanovskega gledališča v Ljubljani, 12. septembra 1840. Zapisal g. Heinrich Strampfer. Predaval g. direktor E. Neufeld,«¹⁹ kjer je zapisana želja celotnega ansambla, da bi s svojim delom ugodili občinstvu. Takoj po otvoritvi nove gledališke sezone, 18. septembra 1840, je v 41. številki »Carniolie« izšla prva daljša kritika, podpisana z imenom Acutus. Gre za obdelavo različnih gledaliških izvedb v Ljubljani. Ta, kot tudi kritike, ki si sledijo v številkah tega letnika, so koncipirane po isti shemi: navedba naslova, avtorja in zvrsti gledališkega dela, presoja o uspešnosti pevcev in igralcev ter kvaliteti instrumentalistov in zbora, krajša omemba kostumov in scenografije, za konec pa še informacija o reakciji občinstva na določeno predstavo. O uspešnosti in avtorstvu priredb tujih del v »Carniolii« ni govora. V mislih imamo predvsem prevajalca, čigar delo bi moralo biti deležno natančnejšega pretresa, kot je denimo to počel Lessing.²⁰ Rahel odklon od ustaljene prakse je realiziran v članku »Gledališče v Ljubljani« (Theater in Laibach), ki ga je 21. septembra 1840 priobčil Acutus. V prispevku sicer bolj obžaluje dejstvo, da primanjkuje izvirnih nemških komedij, kakor pa da bi se ukvarjal s kakovostjo prevodov:

»Die Oede des deutschen Lustspielbodens gleicht dem Sande in der Mark. Wir peroriren immer gegen die Uebersetzungswuth der Deutschen, wir nehmen es allen Theaterdirectionen übel, wenn sie häufig acclimatisirte, und vielleicht gerade darum kruppelige Schöblinge der Vaudevillewelt von der Seine auf die Breter bringen.- Aber zündet eine Laterne an am hellen Tage und sucht das kernige, von Leben und Humor strotzende, such das deutsche Lustspiel, das Flügel hat! Immermann's begeisterten Sängermund hat der Tod geschlossen -und Dr. Raupach und Bauernfeld sind nun die beiden Herkulesssäulen an den Ufern des unendlichen Sandmeeres.«²¹

Po drugi strani redakcija »Carniolie«, tako kot svoj čas Lessing, nasprotuje preveč gorečemu in nekritičnemu prevzemanju gledaliških del iz francoščine:

»Am 26. gab Mad. Hensel . . . „Vetter Ignaz“, Lustspiel in 2 Abtheilungen, von Hrn. Thomé nach dem Französischen bearbeitet. Das Original unter dem Titel ‚l' oncle Baptiste‘ hat in Paris großes Glück gemacht, dies bewog Hrn. Thomé zur deutschen Bearbeitung. Allein, die politische Parteiliebe, die das Original trägt, mußte als für Deutsche unpassend, bei der deutschen Bearbeitung wegleiben; wodurch das Stück einen seiner pariser Hebel verlor, andererseits ist es eines jener Stücke, die keine Handlung haben, bei denen der Effect auf dem Dialoge und den Charakteren beruht. und solche Stücke erfordern wochenlanges Studium, damit die Darstellung sich im fließenden Dialoge rasch fortbewege.«²²

V IV. letniku je gledališka kritika skopo zastopana in tudi ta se v večji meri ukvarja z opero kot z dramo. Posebno pozornost vzbuja prispevek »Gledališče v Ljubljani«, objavljen v 62. št. in datiran s 3. decembrom 1841, ki se, kot vse kaže, zopet ubada z nekoliko neugodnim položajem ljubljanskega gledališča:

¹⁷ ib., št. 83, 14. 2. 1840, str. 339.

¹⁸ ib., št. 85, 21. 2. 1840, str. 347.

¹⁹ Carniolia, II. letnik, št. 44, 30. 9. 1839, str. 176.

²⁰ gl. G. E. Lessing, Hamburgische Dramaturgie, Ahtes Stück vom 26. Mai 1767, str. 46–47.

²¹ Carniolia, III. letnik, št. 42, 21. 9. 1840, str. 168.

²² Carniolia, V. letnik, št. 66, 36. 12. 1842, Theater in Laibach, Siebenter Brief, str. 265–266.

»Wir sind nun ermächtigt, im Namen des Herrn Vorstandes der löblichen Theater-Ober-direction zu erklären: daß die . . . nicht undeutlich ausgesprochene Unzufriedenheit mit unsern diesjährigen Theaterzuständen, über welche in mehre geachtete Wiener Blätter die kecksten Lobhudeleien eingesandt worden sind, nicht die Gesinnung eines schmähsüchtigen Scriblers, sondern factisch der Gesamtheit des hiesigen gebildeten Publicums ist. — Eine nothwendige Folge dieser Unzufriedenheit ist der factisch schwache Theaterbesuch . . .«²³

Redakcija časopisa si je tistega, ki je po Dunaju razširjal poročila o domnevno dobrem gledališču v Ljubljani, dovolila imenovati ne le »strastno neolikan«, temveč ga je označila tudi kot »nesramnega lažnivca.«²⁴

Kritike V. letnika časopisa »Carniolia« nas zanimajo bolj iz formalnih kot pa vsebinskih razlogov. Koncipirane so v obliki pisem, naslovljenih na bralca, nekega g. A. Z. Seveda se ton, v katerem so pisana, spreminja vzporedno z vsebino. Naslovnik, za katerega se zdi, da je intimni poznavalec gledaliških in kulturnih razmer v Ljubljani, nima stika s tem gledališču posvečenim mestom in njegovim kulturnim podjetjem, to pa verjetno iz enega samega razloga: da mu je o tem mogoče pisati pisma. Mi, ki smemo skupaj z njim neprepovedano brati to fiktivno korespondenco, postanemo s tem posvečeni poznavalci tistega časa. Naši zavesti laska, da skupaj z njim postanemo kulturniški uživači, podkovani z inozemskimi izkušnjami v zadevi kultura. Skupaj s pisemskimi gledališkimi kritikami lahko ravno tako kakor naslovnik gospod A. Z. kot svetovljani, kakršni smo, suvereno razsojamo o kakovosti ponudbe. Ti teksti se na splošno komaj kaj razlikujejo od tovrstnih izdelkov, objavljeni v »Carniolii«, zlasti, ker gre za pisanje istega avtorja. Ta se skriva pod inicialko K. in je verjetno Leopold Kordesch.

V zadnjem, VI. letniku »Carniolie«, ki je izhajal leta 1844, gre zopet za staro, že preizkušeno obliko kritičnih tekstov, ki nam je dobro znana: poročila o aktualnih gledaliških dogodkih, spisana ne da bi se na koga izrecno naslavljala. Leopold Kordesch, ki je, kot smo omenili, po triletni prekinitvi spet postal urednik »Carniolie«, se je ravno tako kot njegov predhodnik Leopold Ledenig, ukvarjal z nalogami in cilji gledališke kritike tega časopisa. K tovrstnemu početju so ga vzpodbudila ustna in pisna vprašanja bralcev, formulirana nekako takole:

»Warum in der Zeitschrift Carniolia in disem Jahre vom Theater in Laibach gar keine Erwähnung geschehe?«²⁵

Po eni strani je na ta vprašanja odgovoril z daljšim pretresom ljubljanskih gledaliških razmer:

»Ich bin der unmaßgeblichen Meinung, daß eine wahre, strenge, eindringende, öffentliche Kritik über Bühnenleistungen in einer Provinzhaustadt gar nicht Platz ergreifen könne und dürfe, glaube aber, daß sie auch nicht nothwendig sei, weil das Publikum dann verlangen müßte, was ihm nicht geboten werden kann. Die eminentesten darstellenden Kräfte in Oper und Schauspiel finden sich nur in großen Residenzen und noch da bringt man oft Mittelmäßiges zu Markte. In einer Provinzhaupstadt muß man sich daher mit der Hausmannskost begnügen, und thut es auch gerne, wenn nur diese gut und gesund ist. Die ausübenden Kräfte des Schauspielers- oder Sängersonnals müssen jedoch auch hier stets in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen; ein gewisser Einklang und Ineinandergreifen müssen sich in allen Vorstellungen die Hände reichen; sonst muß jede Theaterkritik, wäre sie auch schonend, wie sie hier eigentlich sein muß, offenbar entweder zum Nachtheile des Theater-Unternehmens und seiner Gesellschaft, oder zum Aerger des theaterbesuchenden Publikums, nämlich gegen die Verwahrung des Kunstgeschmackes, ausfallen.«²⁶

Očitno se je tu Kordesch izrazil še bolj decidirano, kakor v 44. št. II. letnika »Carniolie« iz leta 1839.

Po drugi strani je naslednji vzrok, ki ga Kordesch navaja za odsotnost gledališke kritike v »Carniolii«, še prepričljivejši:

» . . . theils litt zu dieser Zeit (vor dem neuen Jahr) die Zeitschrift „Carniolia“ an Unterbrechung, theils war der Gefertigte von Laibach abwesend, und kann daher nur in das allgemeine Lob

²³ Carniolia, IV. letnik, št. 62, 3. 12. 1841, str. 248.

²⁴ ib.

²⁵ Carniolia, VI. letnik, št. 8, 26. 1. 1844, str. 32.

²⁶ ib.

des nach Klagenfurt abgegangenen Schauspiels mit den Theaterfreunden Laibachs als Echo einstimmen.«²⁷

Na vsak način ugotavljamo, da Kordesch tudi tokrat v svojem časopisu z gledališko kritiko ni nameraval postreči, vse dokler splošna kakovost gledališke produkcije ne bi dosegla zadovoljive ravni.

Sicer v prispevkih zadnjega letnika »Carniolie«, ki se ukvarjajo z gledališčem, ni nikakršnih novosti, tako glede gledališke kritike kot take in njenih nalog v povezavi z gledališčem in občinstvom, kot tudi glede kakovosti obravnavane produkcije.

Če si retrospektivno pobliže ogledamo imena avtorjev, ki so jih pretežno uprizarjali v stanovskem gledališču, ugotovimo, da gre za določeno diskrepanco med vrednostnimi sodbami o dramskih delih tedaj in danes. Tezo, ki smo jo v pričujočem eseu že mimogrede navrgli, da nobeno stoletje ni poznalo toliko pravih veličin, ki pa so jih takrat spregledali, kot ravno 19., potrjuje tudi »Carniolia«. Avtorji kot Denhardstein, Carl Töpfer, Ernst Raupach, Friedrich Kaiser, Bauernfeld, Adolf Bäuerle, Friedrich Blum, Carl Blum, Emanuel Leutner so nam danes, če naj se ne izrazimo preveč grobo, manj znani. Ifflanda, Gutzkova in Kotzebua poznamo že bolje, pa spet ne nujno zaradi visoke ravni njihove literature. Kljub temu o poslednjem v »Carniolii« beremo:

»Donnerstag am 15. December wurde uns Kotzebue's „Lohn der Wahrheit“ Schauspiel in 5 Akten, vorgeführt. Daß sich Kotzebue's Lust- und Schauspiele trotz der jetzt vorherrschenden Manie für alles Neue dennoch auf den Reportoirs der ersten deutschen Bühnen erhalten, ist Beweises genug für die Vortrefflichkeit, ja theilweise Unerreichbarkeit dieses dramatischen Dichters. Kotzebue's gesundheitsfrischen, aus dem Leben gegriffenen Gestalten, die so wahr und ergreifend durchgeführt sind, seine tiefe Kenntnis des Theatereffectes, seine vortreffliche Anwendung des alten Spruches: Ridendo corrigere mores, werden stets über den Neid und Tadel seiner Feinde siegend hervorgehen.«²⁸

O tem, kako daleč je takšno neugnano čislanje Kotzebuea, avtorja uspešnic, od današnjih vrednostnih kriterijev, ni potrebno posebej razglablјati. Zato pa so avtorje, kot sta denimo Raimund in Nestroy, ki ju danes zelo cenimo in za katerih pomen vedo že šolarji, sicer igrali, ocenjevali pa precej strogo in celo nadvse negativno. O Nestroyevi »Enakosti v letih« (Gleichheit der Jahre), ki so jo premierno uprizorili 7. novembra 1840, beremo:

». . . „I bitt“ Ihnene, machen's mir nix weiß, Herr von Schwarz' – ist der bedeutendste Witz in dem ganzen Machwerke, und so haben wir weiter nichts mehr über das durch einstimmiges, gerechtes Mißfallen von Seite des Publikums gerichtete Ding zu sagen . . .«²⁹

Po poročilih v »Carniolii« so Grillparzerja v Ljubljani na oder postavili le enkrat (Die Ahnfrau), ravno tako se je godilo tudi Schillerju (Die Räuber). Pogosteje so igrali Donizetija, Rossinija in Bellinija, Shakespeara, Calderona in Goldonija pa razmeroma redkeje. V tistih davnih časih do žensk pravzaprav niso bili sovražno naravnani, saj so kar naprej igrali dela treh avtoric. O prvi, princezi Amaliji Saški, v eni od svojih kritik Leopold Kordesch celo pravi:

»Über das Mittwoch am 17. gegebene vieraktige Schauspiel: „Lüge und Wahrheit“ von Prinzessin Amalie von Sachsen, enthalten wir uns jedes Urtheils, weil es total Fiasco machte, welches nicht sowohl seinen Längen hie und da, als der lauen Mitwirkung, mitunter Vergreifung der Rollen einiger der Spielenden zuzuschreiben kommt . . .«³⁰

Drugi dve sta gospa von Weißenthurn in Charlotte Birch-Pfeiffer, ki je ženski pendant Kotzebuea, samo da so v njenem primeru na to dejstvo gledali diferencirano in jo ostro kritizirali:

»„Was ist Birchpfeifferei?“ . . . „Birchpfeifferei ist unter den Stylarten des modernen deutschen Drama's die Manier, eine Wurst so voll zu stopfen, daß man in jedem Augenblick mit Spannung ihrem Platzen entgegenseht; Birchpfeifferei ist die Kunst, einen dicken dreibändigen Bulwer'schen (hier Victor Hugo'schen) Roman in einen einzigen Darm hineinzuzuquetschen und

²⁷ ib.

²⁸ Carniolia, I. letnik, št. 68, 21. 12. 1838, str. 272.

²⁹ Carniolia, III. letnik, št. 60, 23. 11. 1840, str. 240.

³⁰ Carniolia, I. letnik, št. 52, 26. 10. 1838, str. 208.

dem Zuschauer dies Stück Arbeit bis auf den letzten Zipfel, wo das Querhölzchen sitzt, in den Hals zu jagen, dergestalt, daß ihm mindestens der Athem, wo nicht alle Sinne vergehn . . .«³¹

S tem v zvezi nas germaniste navduši naznanilo, ki ga zasledimo v poslednji, 105. št. »Carniolie«, saj zadeva genialnega nemškega pisca Heinricha von Kleista. Kaj kmalu se izkaže, da je bilo navdušenje pravzaprav neutemeljeno. Prispevek govori o Kleistovi »Katici iz Heilbronna« (Das Käthchen von Heilbronn), prečudoviti romantični viteški igri v petih dejanjih, ki so jo v Ljubljani igrali 21. 12. 1844. O izvedbi drame, krstno uprizorjene 17. 3. 1810 v gledališču »Theater an der Wien«, nastala pa je izpod peresa tedaj popolnoma nepriznanega avtorja, so v »Carniolii« priobčili tekst, ki se v ničemer ne loči od o Kleistu tedaj prevladujočih mnenj:

»In diesem Stücke sahen wir abermals das heimliche Gericht, wir sahen den Blitz und eine Burg in Flammen, hörten den Feuerlärm und den Donner rollen, sahen den Sturz einer Brücke, einen aufsteigenden Genius und ein -Gefecht. Gegenstände, die das Auge, aber nicht den Geist mehr in Anspruch zu nehmen vermochten. Es sei!«³²

Če strnemo in povzamemo, kar smo zapisali o gledališki kritiki v ljubljanskem časopisu »Carniolia«, lahko ugotovimo, da je bila ta zastopana z vso resnostjo in prizadevnostjo; opirala se je tako na Lessinga kot na domače razmere, ki jih je ravno tako upoštevala. Gledališkokritičski prispevki so v času gledališke sezone izhajali vedno, kadar je redakcija lahko stala za svojo odločitvijo, kar pomeni, kadar so prizadevanja »gledališkega ansambla« – vsaj po njenem mnenju – dosegla določeno raven. Kajti čisto v razsvetljenskem duhu je hotela izobrazovati tako občinstvo kot igralce. Za nas je gledališka kritika časopisa »Carniolia« pomembna predvsem zato, ker osvetljuje začetke gledališke kritike pri nas, pa tudi gledališke razmere in cenzorsko prakso.³³ Podatki o gledališkem dogajanju v Ljubljani, ki so izključno faktografske narave, omogočajo povrh vsega tudi delno rekonstrukcijo le-tega kot tudi primerjavo s sočasno gledališko dejavnostjo drugih srednjeevropskih mest.

³¹ Carniolia, VI. letnik, št. 94. 22. 11. 1844, str. 376.

³² ib., št. 105. 30. 12. 1844, str. 420.

³³ V zapisu o gledališkem dogajanju v Pragi poroča Eberhard Arnold Jonak v 102. št. Carniolie z dne 19. 04. 1839, da so zaradi dvoumnosti in opolzlosti tekstov morali prepovedati izvajanje oper *Der schwarze Domino* in *Zum treuen Schäfer*.

Prevedla Uršula Cetiński

Zusammenfassung

DIE THEATERKRITIK IN DER ZEITSCHRIFT CARNIOLIA

Mira Miladinović-Zalaznik

Anhand von Ausgeführtem läßt sich zusammenfassend zur Theaterkritik in der Laibacher Zeitschrift *Carniolia* auf der einen Seite feststellen, daß sie, in Anlehnung an Lessing einerseits, unter gleichzeitiger Berücksichtigung der lokalen Umstände andererseits, mit Ernst und Einsatz betrieben wurde. Theaterkritische Beiträge sind in diesem Blatt während der Spielsaison immer dann erschienen, wenn die Redaktion das verantworten konnte, d. h., wenn die Leistungen des »Schauspielpersonals« ihrer Meinung nach ein gewisses Niveau erreicht haben. Für uns ist die in diesem Blatte veröffentlichte Theaterkritik auch deshalb wichtig, weil sie uns Einblick in ihre Anfänge bei uns und Einsicht in die Theaterzustände und Zensurpraktiken jener Zeit gewährt. Die ganz faktischen Angaben zum Theatergeschehen in Laibach, wie das Blatt *Carniolia* sie bringt, ermöglichen außerdem seine teilweise Rekonstruktion und dazu einen Vergleich mit den in den anderen mitteleuropäischen Städten erbrachten Theaterleistungen.

Auf der anderen Seite ist in diesem Zusammenhang doch wiederum der Umstand zu beklagen, daß die Theaterkritiker des Blattes, allen voran Leopold Kordesch und Leopold Ledenig, nicht instande waren, was auch den herrschenden Theaterzuständen und -umständen in der Provinzhauptstadt Laibach am dienlichsten gewesen wäre, eine Weiterentwicklung der Theaterkritik in diesem Blatt vorzunehmen. Statt dessen hielten sie hartnäckig an ihren Überzeugungen fest, daß die Laibacher Theaterproduktion manchmal derart desolat sei, daß es sich in solchen Fällen nicht einmal lohne, über das Theatergeschehen kritisch zu berichten. So ließen sie denn die Theaterkritik der Zeitschrift kreisförmig in sich selbst bzw. in ihren eigenen Anfang in diesem Blatt eingehen. Sie dachten dabei offensichtlich nicht daran, was übrigens ganz im aufklärerischen Sinne gewesen wäre, daß sowohl das Theater als auch sein Publikum erst erzogen werden müßten und daß das ein Prozeß sei, der unmöglich in einigen Wochen vollzogen werden könne. Wohl deswegen entschlossen sie sich öfters als billig dazu, die Theaterproduktion nur als eine Art Ankündigung des Programms in der *Carniolia* zu erwähnen und sie nicht als eine ernst genug zu nehmende Herausforderung zu betrachten.

In Anbetracht der Äußerungen des Laibacher Polizeidirektors Leopold Sicard in seinem Bericht über Kordesch vom 8. 12. 1838 an Sendlnitzky müssen wir feststellen, daß die Lage der Redaktion eine höchst komplexe war. Leopold Sicard behauptet im besagten Bericht nämlich, daß er allzu strenge Kritiken eines Theaters, das über keine ständige Bühne verfügte, verbieten mußte und auch verbat. Die Zensur ruhte also zugegebenermaßen nicht. Daher suchten die Carniolianer auch allzu oft Zuflucht bei der Theorie der Theaterkritik einerseits, andererseits aber, was viel bedauernswerter ist, nahmen sie den leichteren Weg: Den der Resignation.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števk ZČ sta leta 1993 spet izšla dva zvezka in sicer št. 1–4 letnika 14/1960 in št. 3–4 letnika 28/1974. To sta že 28. in 29. ponatisnjeni zvezek.

Tematika zvezka iz 1960 sega od neolitika do časa med obema vojnama. Josip Korošec piše o neolitu na Krasu in v Slovenskem primorju, Bogo Grafenauer o zgodnjefeudalni družbeni strukturi jugoslovanskih narodov, Nada Klaić o Neretljanski krajini v srednjem veku ter Jože Šorn o kartelizaciji industrije kleja v prvi Jugoslaviji. Milko Kos je avtor dveh krajših prispevkov o slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in zgornjem Koroškem ter v Haložah v 15. stoletju. Cena zvezka je **840 SIT**.

Zvezek iz 1974 vsebuje razprave Ignacija Vojeta o dubrovniških trgovcih na Balkanu v drugi polovici XV. stoletja, Antona Svetine o zgodovini Pliberka in okolice, Vasilija Melika o slovenski politiki in drugi polovici sedemdesetih let XIX. stoletja, Avgušтина Malleja o politiki na Koroškem v tem času. Vlado Valenčič piše o etnični strukturi Ljubljane po štetju iz 1880, Vera Kržišnik-Bukić o Mihajlu Rostoharju in »Napredni misli« in Tone Zorn o kulturni avtonomiji za koroške Slovence in nemški manjšini med obema vojnama. Cena zvezka je **720 SIT**.

Marca 1994 pa sta bila ponatisnjena še dva starejša zvezka ZČ.

ZČ 3–4 letnika 22/1968 se začneja z razpravo Janka Pleterskega o trializmu pri Slovencih in jugoslovanskem zedinjenju. Lojze Ude je obdelal upore slovenskega vojaštva v avstro-ogrski monarhiji. Ignacij Voje predstavlja knjige zadolžnic iz dubrovniškega arhiva, Vlado Valenčič ženitno svobodo in njene omejitve od fevdalizma do liberalizma, Iskra V. Čurkina pa osebnost Davorina Hostnika. Cena **840 SIT**.

ZČ 1–2 letnika 29/1975 objavlja predvsem referate iz piransko-tržaškega zborovanja slovenskih zgodovinarjev jeseni 1974. Metod Mikuž je tam referiral o vprašanju Julijske krajine in Trsta 1947–1954, Miroslav Pahor o piranskem statutu iz leta 1274, Ferdo Gestrin o trgovini slovenskih dežel z italijanskimi, Vasilij Melik, Franc Rozman, Branko Marušič in Avguštin Malle pa o slovenski politiki v Taaffejevi dobi. Med razpravami je še pregled Ferda Gestrina o zahodnojugoslovanskih deželah od 15. do srede 17. stoletja. Cena **960 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/12-50-001 int. 210. Seznam je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 %**, študenti pa **50 % popusta**. Ponatise lahko naročite po dodatno znižani prednaročniški ceni.